

Bok

Skal man alltid tilgi?

Petter Lohne

psykolog i privatpraksis, Oslo, Norsk Karakteranalytisk Institutt

Som psykoterapeut har jeg ofte forhåpninger om at pasienten skal være i stand til å forsone seg og tilgi. *Studier i ondskap* bidrar til refleksjon og varsomhet stilt overfor pasienter i slike situasjoner.

Boken tar for seg omstridte og betydningsfulle temaer knyttet til ondskap i vår tid. Den har for eksempel et kapittel om Anders Behring Breivik og terroraksjonene 22. juli skrevet for tre år siden. Boken diskuterer hva som motiverer alvorlige ugjerninger og gjerningsmenns selvforståelse og ondskap. Og ikke minst fordyper Vetlesen seg i vanskelige spørsmål som om det å bære nag kan være riktig, og om det kan være moralsk galt å tilgi.

Jeg opplever teksten om Behring Breivik som en klargjøring av hvordan en politisk/ideologisk posisjon som har mange tilhengere og som Behring Breivik arbeidet mye med og gjennomgikk i sitt manifest, møter en personlig historikk av omsorgssvikt, forsømmelse og personlige nederlag. Vetlesen er tydelig på at det fantes og finnes høyre-ekstreme miljøer som inspirerte Behring Breivik. I hans selvdyrkende og selvrettferdige skrivelier forener han sin hevnjerrighet basert på personlig motgang med misjonen å redde den vestlige sivilisasjonen fra undergang. Det er ingen entydig forklaring på ugjerningene hans. Den galskap som Behring Breivik utviklet i sin isolasjon, passet som hånd i hanske til ondskaper i den høyre-ekstreme ideologien.

Et psykoanalytisk orientert essay knytter an til innsikter hos Melanie Klein og Svein Haugsgjerd. Vetlesen drar sammenhenger mellom den uunnngåelige smerten vi opplever som følge av de grunnvilkårene vi lever under som individer (avhengighet, sårbarhet og dødelighet), og hvordan kulturen vår kan fremme benektelse eller skam knyttet til denne smerten. Motsatt kan kulturen gjennom språk og andre uttrykk hjelpe oss med å uttrykke smerten og dele den i menneskelige fellesskap.

Med utgangspunkt i filosofen Emmanuel Levinas viser han hvordan provokasjonen den sterke opplever hos den svake – gjennom å vise seg utsatt og sårbar – kan motivere aggresjon. Den sterke benekter sin svakhet og «tar livet av den» hos «den Andre». Projektiv identifikasjon er den psykologiske prosessen som ligger til grunn hos voldsutøveren.

Det viktige unntaket

Forfatteren diskuterer og forsøker å lese forskningsresultatene fra blant annet Milgrams og Zimbardos studier i lys av motiver han så tydelig finner hos de som begår misgjerninger. Her går han også, med et psykoanalytisk utgangspunkt, inn på Herman Welzers analyser av gjerningsmenn fra 2. verdenskrig (2005). Det viser seg at gjerningsmennene også har en autonomi i forhold til det de gjør. Noen representerer unntak, de avstår fra ugjerningene eller med livet som innsats motarbeider dem. Det er utallige eksempler på hvordan sadisme viser seg hos gjerningsmenn (Behring Breivik, mange av Milgrams og Zimbardos forsøkspersoner). Som for Breivik og nazistene, eller for etniske voldsaksjoner i Jugoslavia, spiller også ideologi (nasjonalisme, rasisme osv) en fremtredende rolle ved masseutryddelser.

Dermed blir det problematisk at det så ofte hevdes at «vanlige mennesker» kan gjøre de grusomste ting. Slike påstander er bygd opp under forskning som foregir å vise hvordan det å føle seg som tilhørende en gruppe er det (eneste) avgjørende når grufulle voldshandlinger begås. Vetlesen mer enn antyder at ensidig vekt på slike perspektiver kanskje kan være behagelige for dem som forsker eller i vid forstand var medansvarlige eller lot være å gjøre motstand. Det var ikke noe spesielt med overgriperen eller de som så på eller visste om ugjerningene, utover identifikasjon med sin sosiale gruppe. Vetlesen mener forskeren (og kanskje psykologen) står i fare for å identifisere seg for mye med overgriperperspektivet på denne måten. Jo, det er noe spesielt ved å være inne i slike bestialske prosesser som utøver, og det er fryktelig å se i øynene at vi ikke vet om vi selv, gitt de samme sosiale omstendighetene, hadde klart å avstå.

For Vetlesen er det viktig å fremheve autonomien hos og unntakene fra dem som velvillig var med på eller så bort fra overgrepene for eksempel i Holocaust. Forfatteren siterer Hanna Arendts berømte ord fra soldaten som nektet å skyte: «ich nicht». For meg som leser bringer dette tanken hen på en interessant studie (blant annet beskrevet av Ludvig Igra i «Den tunna hinnan», 1991) av personer som reddet og beskyttet jøder under 2. verdenskrig. Her fant man disse kjennetegnene: at de hadde foreldre som var forbilder i det å interessere seg for og bistå mennesker utenfor familien når disse led, de fortalte at deres foreldre betonte likheter mer enn forskjeller mellom dem selv og mennesker med annen etnisk eller kulturell bakgrunn, og at de lærte noe hjemme om sjenerøsitet og å vise hensyn til andre.

Jeg forstår Vetlesen slik at han, i likhet med Emmanuel Levinas, ser ansvaret for den andre som en primær impuls, uavhengig av det senere mer kulturelt betingede «overjeget».

Den vanskelige tilgivelsen

For psykologer tror jeg også perspektivene til Vetlesen i de to siste tekstene i boken kan være viktige å ta inn over seg. Det fører for langt å gå i detalj. Men i blant annet Holocaust-litteraturen (her refereres blant annet en diskusjon mellom Jean Amery og Primo Levi) har standpunktene stått kraftig mot hverandre. Vetlesen mener det kan være riktig å motsette seg å tilgi. Noen gjerninger oppleves som «utilgivelige». Det får meg til å tenke på nobelprisvinneren Imre Kertesz'roman *De skjebneløse*. Her forteller han med psykologisk sannferdighet om hatet og fremmedfølelsen den unge hjemvendte konsentrasjonsleirfangen opplevde ved møtet med dem som hadde fortsatt livet som om ingen ting hadde skjedd. Vennens velmente kommentar om at oppholdet i leirene må ha vært et grusomt helvete, falt på steingrunn. Det var erfaringer som kjentes umulige å dele, og kanskje var det noe «utilgivelig» hos dem som levde mer umerket gjennom krigsårene.

Mot slutten av boken vender Vetlesen tilbake til utgangspunktet med Behring Breivik. Det er sår etter terroraksjonene som ikke er leget, akkurat som etter andre terroraksjoner og etniske/religiøse massedrap. Det er jo problematisk når noen mener å kunne tilgi eller be om unnskyldning på vegne av andre, eller når noen mener å ha rett til å be andre forsoning seg eller tilgi. Tilgivelse er for Vetlesen et dypt personlig spørsmål. Forsoning er vel ofte ønskelig, men det kan være vanskelig og rett og slett moralsk riktig å avstå fra det. Kanskje bør gjerningen bli stående for ettertiden som «utilgivelig», kanskje til og med der gjerningsmannen viser anger? Slike vanskelige spørsmål synes jeg Vetlesens *Studier i ondskap* hjelper oss å stille.